

MOGUĆNOSTI EKUMENIZMA I RELIGIJSKOG DIJALOGA U HRVATSKOJ TE BOSNI I HERCEGOVINI

Mato ZOVKIĆ, Sarajevo

Sažetak

Autor u uvodu postavlja širi pojam dijaloga kao otvorenosti i suradnje s drugima, u duhu novijih smjernica katoličkog crkvenog učiteljstva. Zatim govori o postojećim strukturama dijaloga u RH te BiH u koje ubraja teološka učilišta, časopise, vijeća osnovana od vjerskih poglavara te nevladine organizacije koje djeluju dijaloški na temelju religijskih uvjerenja svojih članova. Nadalje govori o povijesnim zaslugama većinskih religija u pojedinom narodu ili državi, kao: katolicizam u Hrvatskoj, pravoslavlje u Republici Srpskoj, islam u Srednjoj Bosni. Manjinske zajednice prigovaraju većinskima što se ponašaju »državotvorno« te kod svojih pripadnika ne stvaraju duhovni prostor za druge i drugačije. Na pragu trećeg tisućljeća, Ivan Pavao II. poziva najprije katolike a onda sve kršćane i pripadnike drugih religija na zajedničko zauzimanje za duhovne vrijednosti u sekulariziranom svijetu, za što je potreban istinski dijalog. *Ekumenska povelja za Europu* trećeg tisućljeća, koju pripremaju KEK i CCEE uključuje šire poimanje ekumenizma i religijskog dijaloga. Dijalog života je moguć i ondje gdje strukture dijaloga ne dopiru, ako vjerski poglavari i njihovi neposredni suradnici kod vlastitih vjernika stvaraju dovoljno duhovnog prostora za druge i drugačije.

Ključne riječi: ekumenizam, dijalog religija, Crkva, Bosna i Hercegovina, Hrvatska

U skladu s Drugim vatikanskim saborom i dokumentima kasnijeg učiteljstva, za nas katolike ekumenizam je vjernički razgovor i suradnja s kršćanima koji nisu katolici a religijski dijalog je otvorenost prema sljedbenicima nekršćanskih religija. Bitna je mentalna, duhovna i djelatna otvorenost za druge i drugačije vjernike. U Republici Hrvatskoj (RH) te u Bosni i Hercegovini (BiH) uz katolike žive već stoljećima pravoslavci, reformirani kršćani, muslimani i židovi. U najnovije vrijeme niču male skupine alternativnih religijskih pokreta o kojima ovdje ne možemo pobliže govoriti zbog vremenske ograničenosti. Za šire poimanje ekumenizma i religijskog dijaloga oslanjam se na Poruku Ivana Pavla II. za Svjetski dan mira 1. siječnja 2000. Napomenuvši kako nema trajnog mira bez

poštenja,¹ istine, pravde i solidarnosti (br. 13) on ističe kako »zauzimanje za izgradnju mira i pravde za katoličke vjernike nije drugotno već bitno. Ono se treba ostvarivati u otvorenosti prema braći i sestrama ostalih Crkava i crkvenih zajednica, sljedbenicima ostalih religija i prema svim muškarcima i ženama dobre volje s kojima dijele istu brigu za mir i bratstvo« (br. 19). Papa nadalje kaže da se za mir mogu zauzimati roditelji odgajanjem svoje djece, prosvjetni djelatnici prenošenjem izvornih vrijednosti znanja i kulturne baštine, promicatelji ljudskih prava, politički vođe, mirotvorci različitih pokreta, članovi nevladinih organizacija, ali i »vjernici koji, uvjereni da istinska vjera nikada nije izvor rata ili nasilja, *putem ekumenskog i međuvjerskog dijaloga promiču mir i ljubav*« (br. 21). Ovo znači da dijalog nije tolerantno ćaskanje o vjerskim pitanjima u kojima se slažemo ili razilazimo nego razgovor radi upoznavanja i suradnje, da bi »danas bilo koja Crkva činila djela Božja koja su primjerena znacima vremena.«²

Imajući na umu izlazak Crkava i vjerskih zajednica iz geta i prisilne marginalizacije u vrijeme socijalizma te vjerničko gledanje na religije u trećem tisućljeću, pitamo se što se čini na području ekumenizma i religijskog dijaloga? Što bi mogli biti učinkovitije?

Postojeće strukture dijaloga

a) Od *teoloških učilišta* katolici u RH te BiH imaju dva bogoslovna fakulteta (u Zagrebu i Splitu) te pet visokih teoloških škola od kojih su četiri afilirane KBF-u u Zagrebu (Riječka, Đakovačka i dvije Sarajevske) a jedna je afilirana teološkom fakultetu Gregorijane u Rimu (Isusovačka u Zagrebu). KBF u Zagrebu postao je znakovita struktura dijaloga kad je omogućio baptističkom doktorandu Peteru Kuzmiću da pod vodstvom Bonaventure Duda priredi i obrani disertaciju o Daničićevu i Karadžićevu Svetom pismu i biblijskim društvima kod Slovenaca i Hrvata u XIX. stoljeću.³ Još je znakovitiji korak u tom pravcu učinjen kad su muslimanski studenti Rešid Hafizović i Adnan Silajdžić pripušteni da na KBF završe program za magisterij, a kasnije su obojica doktorirali na Filozof-

¹ Riječ *equita* iz talijanskog izvornika u službenom engleskom prijevodu Vatikana prevedena je s *fairness*. Hrvatski prijevod, koji je dala prirediti IKA ovdje preriče s »pravednost«. Izvorniku je bliže »poštenje«. U citatu popravljam spomenuti hrvatski prijevod gdje mi se čini da ne preriče sav teološki sadržaj izvornika.

² Marko M. ĐURIĆ: »Od teološke dogme do crkvenog dijaloga«, CUS XXXIV (1999, 4), 483-499, citat str. 497. Autor je pravoslavni vjernik koji živi u Beogradu te rado sudjeluje na ekumenskim i pomiriteljskim susretima.

³ Usp. objavljenu knjigu s predgovorom B. Duda, P. KUZMIĆ: *Vuk-Daničićevo Sveto pismo i biblijska društva na južnoslavenskom tlu u XIX stoljeću*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1983., 311 str.

skom fakultetu u Sarajevu.⁴ Uz to postoje Katehetski instituti na kojima se u četverogodišnjem studiju spremaju budući vjeroučitelji. Na svim ovim katoličkim teološkim učilištima, prema programu studija, predaju se kolegiji ekumenizma i povijesti religija. Profesori koji te traktate predaju drže se novijih smjernica Svete Stolice, a to znači da dijaloški izlažu i u dijalog upućuju svoje studente.

Filozofski institut Družbe Isusove na čelu sa sadašnjim dekanom dr. Ivanom Koprekom zaslužuje poseban spomen. Na tom fakultetu postoji odsjek za studij religijske kulture gdje diplomirani studenti dobivaju zvanje predavača religijske kulture, etike ili katoličkog vjeronauka. Prošlog semestra na tom je fakultetu održao 12 predavanja o islamu sarajevski musliman Mr. Nevad Kafteran, koji je inače asistent na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Na istom fakultetu drži predavanja o judaizmu židovska vjernica iz Zagreba Jasminka Domaš-Nalbantić, koja je slušateljima »Duhovne misli« Hrvatskog radija poznata po povremenim meditacijama o židovskoj tradiciji i duhovnosti.⁵ U osobnom razgovoru rekla mi je da je zadovoljna pažnjom, zanimanjem i učenjem svojih studenata. Također je zadovoljna što neke katoličke vjeroučiteljice dovode svoje vjeroučenike u zagrebačku židovsku općinu te se interesiraju za funkcioniranje zajednice i biblioteku. Ovo je pionirski primjer u RH te BiH da islam i judaizam pretežno katoličkim studentima teologije predaju sami sljedbenici islama i židovstva.

U Osijeku djeluje od 1972. Evanđeoski teološki fakultet koji vodi Evanđeoska crkva a namijenjen je teološkom obrazovanju studenata iz Srednje i Istočne Europe. Na njemu studiraju kandidati za pastore različitih Crkava reformatorskog usmjerenja. Dr. Peter Kuzmič, rektor i profesor toga fakulteta, zajedno sa dr. Brankom Lovrecom urednik je niza *Novozavjetni komentari* u 20 svezaka, a to je prijevod umjerenih baptističkih komentara engleskog govornog područja i veoma je blizak katoličkom shvaćanju Novoga zavjeta. Već u prvom izdanju ovoga niza, koji je izdala »Dobra Vest« u Novom Sadu osamdesetih godina, preuzet je bio katolički prijevod NZ Dude-Fučaka. Novo, jezično popravljeno izdanje, također usvaja prijevod NZ od Dude-Fučaka. Objavila ga je izdavačka kuća »Logos« u Daruvaru god. 1997. Jedan od profesora ovoga fakulteta je i Miroslav Volf, poznat po zapaženom teološkom djelu o problemu partikularnog identiteta

⁴ Usp. disertaciju A. SILAJDŽIĆ: *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, Bosanski kulturni centar Sarajevo 1999., 272 str. A. Silajdžić pisao je magistarsku radnju na KBF o poimanju nadnaravnog u apologetici Đure Gračanina. U uvodima na unutarnjem obodu ove knjige stoji da je autor postigao magisterij na KBF, a Hafizović predstavlja knjigu svoga kolege muslimanskim čitateljima.

⁵ Usp. Jasminka DOMAŠ-NALBANTIĆ: *Šabat Šalom*, Izd. Židovska općina Zagreb 1999., 188 str. Prof. dr. Adalbert Rebić napisao je »Pogovor« (str. 177-180).

i otvorenosti za drugačije.⁶ U Osijeku djeluje i Baptistički institut s dvogodišnjim programom studija a vodi ga mr. Ksenija Magda. Evangelička crkva Hrvatske vodi u Zagrebu od 1976. teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« na kojem predaju dva katolička bibličara – dr. Nikola Hohnjec i dr. Ivan Dugandžić. Adventistička crkva Hrvatske vodi teološko učilište u Maruševcu i jedan od profesora tog učilišta priredio je novo izdanje Šarićeva prijevoda Svetog pisma u jednom svesku.⁷

Srpska pravoslavna crkva otvorila je nedavno »Duhovnu akademiju« u vidu teološkog fakulteta koja je od vlasti Republike srpske uvrštena u sastav Univerziteta u Srpskom Sarajevu (nekadašnja Lukavica kraj Sarajeva). Na tom fakultetu studiraju budući vjeroučitelji a predaju gostujući profesori Teološkog fakulteta SPC iz Beograda.

Od god. 1977. u Sarajevu djeluje Fakultet islamskih nauka koji je pod izravnom jurisdikcijom starješinstva islamske zajednice i zasada ne sanja o uključivanju u državni univerzitet. Pojedini profesori tog fakulteta dobivaju pozive od priređivača simpozija i seminara o islamu u Europi da izlože svoja gledanja na to. Jedan od profesora je i sadašnji reis dr. Mustafa Cerić koji je 18. studenog 1999. na jednom skupu u Londonu zatražio od Europljana da muslimanima omoguće da se vjernički organiziraju u tim zemljama kao ravnopravni i slobodni građani.⁸ Taj fakultet otvorio je nakon daytonskog mira pedagoške ogranke u Zenici i Bihaću za spremanje vjeroučitelja. Nažalost, neki od njih zasada se radije odazivaju na predstavljanje islama Europljanima nego na dijaloške susrete s nama kršćanima u Sarajevu.

b) *Časopisi* hrvatskog govornog područja objavljuju i teme iz ekumenizma te religiologije. Kod nas katolika u tome nezaobilaznu uslugu čini *Glas Koncila* koji marljivo bilježi ekumenske i međureligijske susrete, prenosi Papine nastupe među kršćanima drugih Crkva ili pripadnicima nekršćanskih religija. Povremeno bivaju u ovaj katolički tjednik uvršteni i teološki članci o ekumenizmu i

⁶ Miroslav VOLF: *Isključenje i zagrljaj. Teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja*, Stepres, Zagreb 1998. Izvornik izašao na engleskom u Sjedinjenim Državama god. 1996. pod naslovom *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation*, Abingdon Press, Nashville, Tennessee, USA 1996.

⁷ *Biblija – Stari i Novi zavjet. Iz izvornog teksta prevedeno prvom polovinom dvadesetog stoljeća. Ponovni pregled, izmjene i dopune god. 1998. pomoću hebrejskog, grčkog i engleskog jezika*, Preveo dr. Ivan Šarić; revizija – ponovni pregled izmjene i dopune George Đuro Martinić, Izdaje Croatian/Bosnian Bible Outreach Ministry, Tisak 'Zrinski' Čakovec, 778 str. Bez deuterokanonskih knjiga. Nažalost, neke krupne pogreške Šarićeva sarajevskog izdanja nisu primijećene ni otklonjene. Tako je u Mt 28,19 grčki imperativ aorista *matheteusate* i dalje preveden sa »učinite sebi učenicima«.

⁸ M. CERİĆ: *Islam and the West*, predavanje na Witton Park Conference Center u Londonu u okviru konferencije s temom: »Cross-over of Civilizations: Problems and Prospects«, 11 str.

nekršćanskim religijama. U tom smislu vrijedno je spomenuti niz članaka dra. Josipa Sabola o islamu u europskim zemljama koji su pisani sa stajališta sociologije religije, ali sadrže zanimljive dijaloške refleksije.⁹ Ovome pridonosi i *Mirotvorni izazov – časopis za kulturu mira i nenasilja*, koji je pokrenut god. 1992. kao glasilo Hrvatskog ogranka Svjetske konferencije religija za mir (WCRP) i dosada su u njemu surađivali domaći autori svih kršćanskih konfesija te muslimani i židovi. Nadam se da neće odumrijeti zbog pomanjkanja financijskih sredstava. Od strogo teoloških časopisa, mislim da je o ovoj tematici najviše radova objavljeno u *Svescima* kroz ove 32 godine postojanja tog časopisa Kršćanske sadašnjosti u kojem se objavljuju izvrsni prijevodi sa stranih jezika, ali i pokoji rad domaćih teologa i kulturologa. Od drugih časopisa, povremeni prilozi s ovog područja pojavljuju se u *Bogoslovskoj Smotri*, *Crkvi u svijetu*, *Vjesniku đakovačke biskupije*, *Riječkom teološkom časopisu* i drugima. Vrhbosanska teologija pokrenula je god. 1997. časopis *Vrhbosnensia* u kojem objavljujemo izvorne članke i prijevode, a osobitu pažnju pridajemo dijaloškoj duhovnosti.¹⁰

Evandeoska Crkva Hrvatske izdaje tri časopisa: *Izvori* za duhovni život, *Radost* za žene i *Latica* za djecu. U tim listovima pišu uglavnom profesori njihovih teoloških učilišta sa svrhom da u vjeri odgajaju vlastite pripadnike te da ostanu tolerantni i otvoreni prema drugim kršćanima i religijskim tradicijama.¹¹

c) Ekumenske i međureligijske susrete priređuju pojedina vijeća za to određena od vjerskih poglavara ili dobrovoljne skupine koje se bave međureligijskom suradnjom. Kod nas katolika to su prvenstveno Vijeća BK za ekumenizam. Pri sadašnjoj Hrvatskoj biskupskoj konferenciji postoji Vijeće za ekumenizam i religijski dijalog kojemu je predsjednik biskup požeški dr. Antun Škvorčević a tajnik profesor KBF dr. Jure Zečević.¹² Ono je u sadašnjem sastavu održalo sjednicu 29. studenog 1999. te razmotrilo ekumensku dimenziju Jubileja 2000., ovo-

⁹ Usp. Josip SABOL: »Islam i kršćanstvo u Europi – Sukob ili suživot dviju civilizacija?«, *GK 1999.*, br. 51 (od 19. 12.), 8; br. 52 (Božić), 10. »Dijalog između katoličke Crkve i islama – Perspektive i poteškoće«, *GK 2000.*, br. 1 (2. 1.), 8; br. 2 (od 9. 1.), 8. Završivši seriju o islamu u Europi, on nastavlja pisati o pluralističkoj teologiji religija: »Izazov pluralističke teologije religija«, *GK 2000.*, br. 3 (od 16. 1.), 8; br. 4 (od 23. 1.), 8.

¹⁰ Usp. Marcello ZAGO: »Duhovnost dijaloga«, *Vrhbosnensia* II (1998., 2), 213-227. Henri TEISSIER: »Sakrament susreta«, *Vrhbosnensia* III (1999., 2), 247-255

¹¹ Informaciju sam dobio od Borisa Peterlina i zahvaljujem mu na usluzi.

¹² On je profesor ekumenske teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. U članku »Ekumenska i dijaloška otvorenost Katoličke Crkve u Hrvata«, Frano Prcela (pri.): *Dijalog. Na putu do istine i vjere*, Hrvatska dominikanska provincija, Zagreb 1996., 289-308 veliku pažnju posvećuje dijalogu s pravoslavicima na hrvatskom govornom području te u bilješka-ma navodi obilnu literaturu o tome. Na simpoziju Katoličke akademije u Berlinu, održanom od 28. do 31. siječnja 2000. izložio je zapaženo predavanje o temi »Ekumenizam u Hrvatskoj« – Usp. *GK 2000.*, br. 7 (od 13. 2.), 3.

godišnje održavanje tjedna molitava za jedinstvo kršćana te obilježavanje velikog jubileja zajedno s ostalim Crkvama i vjerskim zajednicama.¹³ Zahvaljujući inicijativama ovog Vijeća pri BK, svijeća ekumenizma nije ugašena ni u vremenu kad su se srpski episkopi i svećenici povlačili s područja Hrvatske te BiH gdje nije ostala srpska civilna vlast nakon raspada Jugoslavije.¹⁴

Pri BK BiH postoji Vijeće za ekumenizam koje vodi mostarski biskup dr. Ratko Perić te Vijeće za međureligijski dijalog koje vodi vrhbosanski nadbiskup kardinal Puljić. Kako je država BiH još na staklenim nogama a BK BiH bitno obilježena i političkom situacijom u zemlji, ova dva vijeća još su u traganju za konkretnim oblicima djelovanja. U Sarajevu djeluje Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine koje sačinjavaju poglavari Pravoslavne i Katoličke crkve te Islamske i Židovske zajednice. Oni su imenovali stručnjake u stalnoj radnoj skupini i u komisiji pravnika. Ovo vijeće izdalo je leksikon religijskih pojmova namijenjen prvenstveno djelatnicima medija u želji da o vjerskim zajednicama pišu i govore tako da se u tim vijestima i člancima mogu prepoznati oni kojih se tiče.¹⁵ Ovo vijeće zasada skromno djeluje, između ostalog i zbog različita gledanja na državu BiH od strane Bošnjaka-muslimana, Srba-pravoslavaca te Hrvata-katolika, ali je ono vjernicima iz tih triju naroda važan znak da vjere ljude ne zavađaju nego zbližavaju i pomiruju.¹⁶

Slična vijeća postoje kod pravoslavaca u naše dvije države. Iz jednog razgovora s novosadskim episkopom dr. Irinejem Bulovićem, koji je do 1991. bio član Komisije SPC za odnose s Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji, znam da s njihove strane ta komisija i želja nije dokinuta, jer se radi o vjernicima SPC u novim državama. Problem je što nama vjernicima iz četiriju novih država ne odgovaraju strukture iz vremena postojanja Jugoslavije. Tako se raspao međufakultetski ekumenski simpozij, koji su naizmjenično organizirali teološki fakulteti iz Beograda, Ljubljane i Zagreba. S druge strane, kao vjernici poštujemo crkveno zajedništvo svojih sugrađana pravoslavaca i svjesni smo da nitko ne može nastupati u ime SPC a da nije dobio imenovanje ili dopuštenje od patrijarha SPC. Ovdje

¹³ Usp. člančić »Sjednica Vijeća za ekumenizam i dijalog HBK«, *GK 1999.*, br. 50 (od 12. 12.), 2.

¹⁴ Usp. A. Škvorčević: »Mirovna i ekumenska nastojanja crkvenih poglavara tijekom domovinskog rata« u knjizi I. ŽIVKOVIĆ-A. BELJO (uredili): *Ranjena Crkva u Hrvatskoj. Uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991-1995.)*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb 1996., 33-47. M. ZOVKIĆ: »Susreti vjerskih poglavara BiH od 1991. do 1995. godine«, u knjizi *Raspeta Crkva u Bosni i Hercegovini (1991-1996.)*, Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1997., 35-81.

¹⁵ *Glosar religijskih pojmova*, Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1999., 149 str.

¹⁶ Usp. M. ZOVKIĆ: *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998., 196-201; 216-218.

se postavlja pitanje što lokalni episkopi i svećenici hoće i mogu u konkretnim prilikama.

Kršćani proizašli iz reformacije¹⁷ potrudili su se da svojim Crkvama i zajednicama dadnu novi naziv u skladu s osamostaljenjem RH te BiH. Oni imaju u Zagrebu ekumenski usmjerenu Kršćansku informativnu službu koju vodi Boris Peterlin. On je ujedno savjetnik za ekumenska i humanitarna pitanja pri Savezu baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj. U Zagrebu je 23. veljače 1998. konstituiran *Ekumenski koordinacijski odbor Crkava u Hrvatskoj* u koji se uključilo šest kršćanskih Crkava, članica KEK-a i CCEE: Katolička Crkva, Srpska pravoslavna Crkva, Evangelička Crkva, Savez baptističkih Crkava u Hrvatskoj, Evangeoska Crkva i Reformirana kršćanska Crkva. Za prvog predsjednika izabran je katolik dr. Jure Zečević a za tajnika baptist Boris Peterlin.

Znam da u BiH postoje kao organizirane Crkve adventisti, baptisti, menoniti i metodisti. Oni se ljute na muslimanske, katoličke i pravoslavne vjerske poglavare što ih ignoriraju prilikom vlastitih ekumenskih i međureligijskih susreta. Istovremeno su zahvalni nevladinim organizacijama koje ih pozivaju na susrete dijaloga i mirotvorstva.

Kod državne vlasti u Zagrebu registrirana je Udruga za vjersku slobodu, koju su osnovali pripadnici manjinskih Crkava i vjerskih zajednica kao hrvatski ogranak udruge *International Religious Liberty*. Sada je vodi adventist Velimir Šubert iz Zagreba koji je ujedno glavni urednik povremenog glasila *Vjerska sloboda*. Katolička hijerarhija nije smatrala potrebnim poslati svoga predstavnika na osnivačku sjednicu 20. lipnja 1995., što su nekatolici u tisku protumačili kao ljutnju na osnivanje takve udruge, jer je po uvjerenju pripadnika većinske vjerske zajednice u RH pitanje vjerske slobode korektno riješeno ne samo u ustavu nego i u društvenom životu.

Znam da se muftija Hrvatske mr. Ševko Omerbašić rado uključuje u međureligijske simpozije i seminare te šalje članove svoje zajednice na takve susrete. Također mi je poznato da postoji Odbor za odnose s drugim vjerskim zajednicama kojemu je predsjednik glavni imam Splita Asim Karović.

d) Teško je biti pravedan pri nabranjanju *neslužbenih pokreta i skupina koje se bave ekumenizmom i međureligijskom suradnjom*, jer bi trebalo nabrojiti sve ili nikoga. Već sam spomenuo da od 1992. postoji Hrvatski ogranak Svjetske konferencije religija za mir koji izdaje i svoj list. Predsjednik mu je varaždinski biskup mons. Marko Culej, a tajnik katolički svećenik dr. Mladen Karadžole, ali

¹⁷ Znam da ovim izrazom ne obuhvaćam sve adventiste, baptiste, evangelike, kalvine, luterane, svjedoke Jehove, ali ih ne želim nazvati pejorativnom katoličkom natuknicom »protestanti«, jer se oni sami tako ne zovu. Za ovakav naziv odlučio sam se na sugestiju baptističkog teologa Borisa Peterlina i zahvaljujem mu na suradnji.

znam da su u njemu aktivni također pripadnici židovske i muslimanske zajednice te pravoslavni i reformirani kršćani. WCRP/Croatia priredila je u rujnu dvodnevni simpozij o međureligijskom dijalogu u Europi kao izazovu kršćanima i muslimanima u našim krajevima. Prvi dan simpozija odvijao se u dvorani »Vijenac« Bogoslovnog sjemeništa na Kaptolu a drugi dan u prostorijama Islamskog centra u Zagrebu. Na temelju onoga što sam čuo i vidio na nekoliko međuvjerskih skupova ljeti 1999. ja sam govorio o pozitivnom iskustvu katolika s muslimanima u nekim zemljama.¹⁸ Kod muslimana i pravoslavaca predavanje je naišlo na pozitivan odjek, ali mi je pri izlasku iz dvorane jedan katolički i hrvatski subrat ironično dobacio: »Ako je tako, najbolje je da odmah ostanete kod njih!«

U Hrvatskoj organizirano djeluje i katolički pokret »Focolare« ili »Djelo Marijino« koji je osnovala Chiara Lubich u Italiji nakon drugog svjetskog rata kao obiteljski tip dubljeg proživljavanja evanđelja u pluralističkom svijetu.¹⁹ Nisam član toga pokreta i ne mogu reći da ga temeljito poznajem, ali iz promatranja fokolarina na ekumenskim i međureligijskim susretima u Europi i Aziji znam da oni žive duhovnost dijaloga – ekumenskog i međureligijskog – a pri tome ne podliježu napasti sinkretizma koji neki laički zagovornici dijaloga opravdavaju krilaticom da su sve vjere jednake. Chiara Lubich zajedno s pripadnicima svoga pokreta sudjelovala je u Amanu od 25. do 29. studenog 1999. na Sedmoj skupštini Svjetske konferencije religija za mir koja se bavila mirotvornom ulogom religija u novom tisućljeću.²⁰ Završnog dana ona je u svom govoru prikazala »osobno iskustvo s ljudima različite dobi, jezika, rase, religijskih i etičkih skupina diljem svijeta. To je iskustvo zajedničkog življenja i zajedničkog djelovanja koje može biti ključ za harmonično i mirno življenje ljudskog društva... Fokularinski pokret postoji preko pedeset godina, ali se neprestano divimo kako se duhovna staza koju nam je Bog naznačio isprepliće sa svim drugim duhovnim stazama. Dok zadržava svoj identitet, ta nam staza omogućuje da se susrećemo i razumijevamo s velikim religijskim tradicijama čovječanstva.«²¹

U Sarajevu od 4. ožujka 1998. djeluje kao registrirano Udruženje za međureligijski i mirotvorni rad »Abraham« koje su pokrenuli i vode pravoslavka Ljubinka Petrović i protestant dr. Christoph Ziemer. Udruženje ima svoje sjedište u

¹⁸ M. ZOVKIĆ: »Pozitivna iskustva katolika s muslimanima u nekim zemljama«, *Vrhbosnensia* III (1999.,2), 257-272.

¹⁹ Njihov mjesečnik u Hrvatskoj zove se *Novi svijet*, uredništvo i uprava: Šumetlička 27, 10000 Zagreb, glavni urednik Florijan Škunca.

²⁰ Opća tema bila je: »Globalna akcija za zajednički život: uloga religija u narednom tisućljeću« – Usp. *Novi svijet* 1999., br. 12, str. 20.

²¹ *The Spirituality of Common Living* – Address by Chiara Lubich to the Seventh World Assembly of the World Conference on Religion and Peace, Amman, Jordan, 29 November 1999 (5 str.; govor dijeljen sudionicima).

kojem se povremeno susreću osobe različitih vjera te planiraju i izvode neke pothvate, osobito kad treba reagirati na kršenja slobode religije. Članovi »Abrahama« djeluju sa znanjem svojih vjerskih poglavara, ali nastupaju svaki u svoje ljudsko i vjermičko ime, bez prethodnog ili naknadnog traženja odobrenja od vjerskih poglavara. Jedna od njihovih akcija je gostovanje u Sarajevu tübingenskog profesora za dijalog Karla-Josepha Kuschela koji je održao dva predavanja o Abrahamu u judaizmu, kršćanstvu i islamu.²²

Unatoč skromnim rezultatima, ove strukture dijaloga su važne. Svojim ustaljenim djelovanjem na dug rok one pridonose otklanjanju predrasuda o drugima kod vlastitih članova te strpljivom mijenjanju hostilnog mentaliteta među razdvojenim kršćanima i sljedbenicima nekršćanskih religija. Strukture dijaloga također pridonose da »svojima« predstavimo »druge« onako kako oni sami sebe vide. One, nadalje, kod sudionika probudljaju svijest o vlastitom identitetu, ali i granice preko kojih se ne može ići za ljubav lažnog zblizavanja.²³ Iako se ekumenizam u strogom smislu riječi prvenstveno odnosi na kršćane, iz osobnih kontakata s muslimanskim teolozima u Sarajevu znam kako oni žele da se ekumenizmom nazove i dijalog sa sljedbenicima drugih religija. S katoličke strane ima teologa koji uviđaju potrebu da ekumenizam sve više prerasta u međureligijsku suradnju radi rješavanja zajedničkih problema.²⁴ Ekumenski i međureligijski kontakti pomažu istinskim vjernicima da postanu svjesniji specifičnosti svoje vjere te poštuju vjermičku savjest drugih. Mi katolici u RH i BiH navikli smo gledati na Hansa Künga kao na disidentskog katoličkog teologa, ali tko čita njegove knjige o svjetskoj etici i međureligijskom dijalogu, uviđa da je Küng u svojoj vjermičkoj i teološkoj srži katolik.²⁵

²² Jedno od njih prevedeno je i objavljeno, K.-J. KUSCHEL: »Lessing i izazov islama: 'Jevrej, kršćanin i musliman – ujedinjeni'?, *Dijalog – Časopis za filozofska i društvena pitanja*, Sarajevo 1999., 2, 183-200. Usp. njegovu knjigu *Streit um Abraham. Was Juden, Christen und Muslime trennt – und was sie eint*, Piper, München 1997., 334 str. Drugo predavanje, »Na putu ka abrahamskoj ekumeni Jevreja, kršćana i muslimana«, objavljeno je kao prilog glasilu Udruge *Novosti iz Abrahama*, br. 7, 1999., 2-11. U godini 2000. Udruga je izdala *Međureligijski kalendar za 2000.* na jednoj stranici u kojem je za svaki mjesec naveden značajniji blagdan katolika, pravoslavca, muslimana i židova.

²³ Usp. tridesetgodišnje iskustvo američkog katoličkog teologa u ekumenskim strukturama, Avery DALLES: *A Testimonial to grace and Reflections on a Theological Journey*, Sheed and Ward, Kansas City 1996., 119-128.

²⁴ Usp. poglavlje »Ekumenska teologija«, Rosino GIBELLINI: *Teologija dvadesetog stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., 485-517.

²⁵ Usp. Parlament svjetskih religija: *Deklaracija o svjetskoj etici*, Izd. Hrvatski ogranak Svjetske konferencije religija za mir, Zagreb 1996. Hans KÜNG: *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990. H. Küng-K.-J. Kuschel (izd): *Weltreligionen durch Religionsfrieden. Antworten aus den Weltreligionen*, Piper, München 1993. H. KÜNG-K.-J. KUSCHEL: *Erklärung zum Weltethos. Die Deklaration des Parlamentes der Weltreligionen*, Piper, München 1993. H. KÜNG i dr:

Povijesne zasluge većinskih i opravdana očekivanja manjinskih vjerskih zajednica

Religije po svojoj unutarnjoj naravi prelaze granice jednog naroda ili države, ali tijekom povijesti u pojedinom narodu bitno pridonose formiranju značajnih skupina i pojedinaca koji svojim vojnim, političkim, književnim i umjetničkim djelima stvaraju kulturnu i nacionalnu baštinu svoje zajednice. Svi znamo te kao vjernici prihvaćamo da vjera i nacija nisu isto, ali isto tako znamo da su u Jugoistočnoj Europi Bošnjaci većinom muslimani, Srbi pravoslavci a Hrvati katolici. Koliko mi je poznato, samo u Republici Srpskoj postoji Ustav koji priznaje židovstvu, islamu i katolicizmu slobodu djelovanja, ali Srpskoj pravoslavnoj Crkvi daje posebno mjesto: »Jamči se sloboda vjeroispovijesti... Srpska pravoslavna crkva je crkva srpskog naroda i drugih naroda pravoslavne vjere. Država materijalno pomaže pravoslavnu crkvu, surađuje s njom u svim oblastima, a naročito na čuvanju, njegovanju i razvijanju kulturnih, tradicijskih i drugih duhovnih vrijednosti.«²⁶ Od današnjih država s većinskim pravoslavnim stanovništvom takav položaj u ustavu dan je Pravoslavnoj Crkvi još u Grčkoj i Rusiji. Neki pravoslavni teolozi tvrde da time nije poremećeno načelo pravne jednakosti svih vjerskih zajednica pred zakonom. U poslije-daytonskoj BiH »ravnopravniji« su građani a time i vjernici većinskog naroda na području gdje taj narod ima vojnu i političku kontrolu, što znači Hrvati u Zapadnoj Hercegovini, Bošnjaci u Srednjoj Bosni te Srbi u Zapadnoj i Istočnoj Bosni. Znam da se pravoslavci i muslimani RH žale kako prilikom prijelaska na tržišnu privredu u pojedinim poduzećima viškom radne snage bivaju proglašeni najprije oni koji nisu Hrvati. Točno isto događa se Hrvatima u Sarajevu te Bošnjacima u Zapadnom Mostaru ili (neznatnom) dijelu Hrvata i Bošnjaka koji još imaju radna mjesta u Republici Srpskoj.

Kršćanstvo i svjetske religije. Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom, Naprijed, Zagreb 1994. H. KÜNG–Josef van ESS: *Kršćanstvo i svjetske religije – Islam*, Svjetlo riječi, Livno 1995. U članku »Isus i svjetske religije«, zborne knjige *Isus. 2000 godina povijesti vjere i kulture*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., 138-155, kaže da je za kršćanina istinska religija ona koja svjedoči jedinoga Boga u Isusu, ali kršćanin kao *homo viator* treba putovati prema budućnosti koju Bog sprema, otvoren za druge religije.

²⁶ *Ustav Republike Srpske sa Ustavnim zakonom*, Službeni glasnik Republike srpske, Sarajevo 1993., čl. 28, str. 14.

Muftija Islamske zajednice u Hrvatskoj godinu i pol dana čeka odgovor državnih vlasti na predani nacrt ugovora između RH i te manjinske vjerske zajednice u njoj. Imami u Rijeci, Labinu i Sisku žale se što im mjesne vlasti ne dopuštaju graditi džamije na mjestu koje oni smatraju pogodnim i u obliku koji je raspoznatljiviji znak muslimanske prisutnosti u pojedinom mjestu. Oni smatraju da je to dio njihovih ljudskih i vjernih prava. Još je delikatnije pitanje ishrane te vojnih kapelana za muslimane u Hrvatskoj vojsci.²⁷ Političke napetosti u RH te BiH odražavaju se na odnose muslimana i katolika u našim državama. Mnogo gorčine izazvano je potiskivanjem Bošnjaka, odnosno Muslimana iz Ustava RH koji je usvojen 12. prosinca 1997. Podsjetimo se da su u Ustavu iz 1990. uz Srbe na drugom mjestu kao manjina bili spomenuti Muslimani. Kako su na kongresu bošnjačkih intelektualaca 29. rujna 1993. Muslimani BiH odabrali za sebe nacionalni naziv »Bošnjaci« (odbacivši naziv »Muslimani« koji su im bile dale komunističke vlasti), hrvatski parlamentarci, političari te pokojni biskup i teolog, opravdali su ovu promjenu u Ustavu RH time što Bošnjaka nije ni bilo u Ustavu iz 1990. U vrijeme ove rasprave i usvajanja doradenog Ustava RH mi Hrvati katolici na području pod bošnjačkom vlašću u BiH morali smo progutati mnogo gorke pilulu.

Iz osobnih kontakata s teolozima reformiranih Crkava u RH znam da bi i te Crkve željele ugovor s državom, sličan ugovorima koji su sklopljeni između Svete Stolice i RH. Muslimanima, pravoslavicima i reformiranim kršćanima predstavnici državne vlasti obično odgovaraju da oni nemaju neko vjersko središte izvan države jer je svaka od tih zajednica organizirana na razini države. Svjestan ovih očekivanja kod pripadnika manjinskih vjerskih zajednica u RH, nadbiskup Bozanić rekao je u razgovoru s Ivanom Mikleničem za božićni broj GK: »Katolička Crkva je u pregovorima zastupala načelo da ono što važi za Katoličku Crkvu treba važiti i za druge Crkve i vjerske zajednice. U stanovitom smislu možemo reći da je Katolička Crkva pripremila put drugim vjerskim zajednicama. Pregovori nisu bili jednostavni ni laki za Katoličku Crkvu, a možda ni za državu. Svojim spoznajama i dosadašnjim iskustvima spremni smo u tome

²⁷ Za podatke o muslimanskoj zajednici u RH oslonio sam se na sociološki članak, Neven DUVNJAK: »Muslim Community in the Republic of Croatia«, *Religion in Eastern Europe* XIX (1999), Number 3, June 1999, 1-17. *Jutarnji list* 1999., br. 505, od 11. rujna, str. 6 donio je izjavu gradonačelnika Labina Marina Brkarića koji poriče tvrdnju Šemse Tankovića, predsjednika SDA Hrvatske, da Bošnjaci u Labinu ne uživaju punu vjersku slobodu. Sporna je lokacija džamije na mjestu koje su odabrali muslimani.

pomoći drugim Crkvama i vjerskim zajednicama. Dakako da svaka u smislu svojih konstitucija i prava treba izabrati najprikladniji način. Država je pak dužna sve Crkve i vjerske zajednice jednako tretirati.²⁸ Važno je ovakvo očitovanje ordinarija najbrojnije dijeceze u Hrvatskoj i predsjednika Hrvatske biskupske konferencije. Međutim, članovi manjinskih zajednica smatraju kako Katolička Crkva kao većinska nije dosada dovoljno učinila za istinsku ravnopravnost svih građana i vjerskih zajednica u RH. Isto tako misle katolici i muslimani u BiH obzirom na pravoslavne vjerske poglavare u Republici Srpskoj, pravoslavci i muslimani obzirom na katoličkog biskupa i svećenike u Zapadnoj Hercegovini te pravoslavci i katolici obzirom na reisa i imame u Srednjoj Bosni.

Ministarstvo vanjskih poslova Sjedinjenih Država u studiji o ljudskim pravima u RH te BiH tijekom 1998. donosi i odsjek o slobodi religije. Za RH u tom izvještaju istaknuto je da »vlada u praksi poštuje ta prava« te »iako nema službene državne religije, crta razdvajanja između Katoličke Crkve i države često je bila zamračena i vladajuća stranka tijekom cijele godine nastojala je poistovjećivati se s Katoličkom Crkvom.«²⁹ Za BiH ustanovljeno je da su ljudska prava kršena u oba entiteta te da se posebno u Republici Srpskoj krši pravo na vjersku slobodu, jer katolički svećenici i imami u nekim mjestima moraju tražiti posebno dopuštenje lokalnih vlasti za pohod grobljima ili održavanje bogoslužja. Također je navedeno kako su lokalne vlasti u Derventi dale odobrenje za katolički vjerski skup 23. travnja, ali je rulja (*mob violence*) uspjela spriječiti održavanje mise u ruševinama župne crkve koju je trebao predvoditi kardinal Puljić te ozlijedila jednog svećenika iz kardinalove pratnje. Osim toga, »na području Hercegovine kojim dominiraju Hrvati, muslimani su doživjeli pritisak protiv javnog obavlja-

²⁸ *GK 1999.*, br. 52 (Božić), 5. Slično je izjavio nadbiskup Eterevoić, apostolski nuncij u Ukrajini, u razgovoru za *GK 1999.*, br. 50 (od 12. 12.), str. 7. Ministar dr. Jure Radić održao je 7. prosinca 1999. predavanje u Zagrebu na temu: »Uloga biskupa Srećka Badurine u stvaranju hrvatske države i uredenju crkveno-državnih odnosa«. Kako je biskup Badurina 1993. bio prvi predsjednik crkvene komisije za uređenje odnosa s demokratskom državom, ministar Radić je istaknuo: »Složili smo se o načelima i polazištima budućeg rada: sloboda vjere i vjeroispovijesti; puna odvojenost Crkve i države, neuplitanje jedne u poslove druge ali suradnja u brizi za istoga čovjeka; ispravljanje povijesnih nepravdi uz brižno nastojanje da se ne naprave veće; slobodan rad Crkve u slobodnom društvu ali uz izbjegavanje bilo kakvih privilegija«. Nadbiskup Bozanić istaknuo je u raspravi da ti ugovori imaju međunarodno značenje te da »nijedna demokratska vlast neće tako lagano dirnuti u ugovor koji ima međunarodnu razinu i koji je sklopljen sa Svetom Stolicom« – Usp. Adolf Polegubić: »Zaključna tribina o biskupu Srećku Badurini – Dr. Radić i nadbiskup Bozanić o ugovorima«, *GK 1999.*, br. 51 (od 19. 12.), 7.

²⁹ U. S. Department of State: *Croatia Country Report on Human Rights Practices for 1998* (February 26, 1999), 10. Izvještaj ima 20 stranica i može se dobiti na internetu.

nja vjerskih obreda. Zbilo se nekoliko vandalizama protiv muslimanskih vjerskih mjesta, uključivši jedan na groblju u Mostaru«. ³⁰ Iskustvo povratnika u BiH pokazuje kako je presudno držanje mjesne policije i vjerskih službenika većinske religije za sigurnost povratnika ili hodočasnika koji dolaze slaviti vjerski blagdan ili spomen na mrtve u svoja porušena mjesta. Sjećam se kako je sarajevski dnevnik *Oslobođenje* jednom prenijelo zahvalnost povratnika Bošnjaka u jedno hercegovačko selo katoličkom svećeniku koji ih je došao pozdraviti. Ovdje se radi o dijalogu života za koji ne moraju postojati posebne strukture. Vjerski poglavari te svećenici i imami, kao predvoditelji bogoštovlja i duhovni odgojitelji vlastitih vjernika, mogu i trebaju na dug rok stvarati duhovni prostor za pripadnike manjinskih vjerskih zajednica, i to kao pojedince i skupine.

Jedno od pitanja u kojem se razilaze manjinski i većinski roditelji, a onda i vjerski službenici, je vjeronauk u javnim školama. Kad su u ljetu 1991. muslimanski, pravoslavni i katolički poglavari u Sarajevu upućivali predsjedništvu molbu da dopusti uvođenje vjeronauka kao izbornog predmeta, predsjednik Židovske zajednice nije im se htio pridružiti. Obrazložio je time da će takav konfesionalni vjeronauk biti jedan razlog više za podvajanja u multireligijskoj i višenacionalnoj državi. Iz privatnih informacija znam da je u Zagrebu jedna djevojčica Židovka počela ići na katolički vjeronauk i ne zatraživši odobrenje roditelja, a obrazložila je to kasnije, kako se ne bi razlikovala od drugih u razredu. Također znam da je prosvjetna vlast Republike Srpske u toku rata uvela pravoslavni vjeronauk kao obvezatni predmet za sve učenike osmoljetke. Tako se dogodilo da su u Brčkom i Tesliću na taj vjeronauk morala ići također katolička i muslimanska djeca. Vjeroučitelji su to opravdavali odredbom direktora koju svi nastavnici moraju provoditi. Ne znam kako je to sada uređeno, ali znam da je vjeronauk u školi nešto ozbiljno i važno. Roditelji imaju pravo – i preko škola za koje plaćaju državi porez – odgajati svoju djecu za duhovne vrijednosti koje su njima važne. S druge strane, školski program treba voditi računa o kulturnim, nacionalnim i vjerskim manjinama, ali ne znam, spada li na ljudska prava da se taj program uređuje samo za potrebe manjina. I ovdje nastavnici većinske religije trebaju svojim ponašanjem pred učenicima pokazivati da manjine ne ugrožavaju većinu, da takva djeca imaju pravo biti drugačija u vjerskom identitetu. Preko struktura dijaloga mogu se pojedinačni ili grupni ispadi na vrijeme rješavati te izbjegavati napetost.

Katolici kao većinska Crkva u RH traže od ekumenskih partnera teološki i pastoralni dogovor o međusobnom priznavanju valjanosti krštenja, jer se događa da neke zajednice reformatorskog usmjerenja obraćenike koji su prije toga bili katolički kršteni ponovno krštavaju s obrazloženjem da to kandidati izričito

³⁰ U. S. Department of State: *Bosnia and Herzegovina Country Report on Human Rights Practice for 1998* (February 26, 1999), str. 16-17. Tekst dostupan i preko interneta.

traže.³¹ Kršćani proizašli iz reformacije kao manjina u RH i BiH ističu kako ekumenizam treba obuhvaćati odgoj za mir i etničku toleranciju.³² To na svoj način traži i Hans Küng: »Ekumenski dijalog među religijama danas nije nikako pridržan samo malobrojnim, naivnim religioznim ireničarima, već on danas po prvi puta u povijesti ima karakter svjetskopolitički relevantne poželjnosti; on može pomoći da naša Zemlja, zahvaljujući čvršćem miru i većoj pomirljivosti, postane ugodnijom za život. Nema mira među narodima ovoga svijeta bez mira među svjetskim religijama! Nema mira među svjetskim religijama bez mira među kršćanskim Crkvama! Crkvena ekumena sastavni je dio svjetske ekumene.«³³

Dijalog na ulasku u treće tisućljeće radi zasađivanja duhovnih vrijednosti u sekularnoj Europi

Katolička Crkva uključila je ekumenizam u svoje djelovanje na Drugom vaticanskom saboru, osobito u Dogmatskoj konstituciji o Crkvi (LG) te u Dekretu o ekumenizmu (UR). Nije odustala od svoje vjere da je u njoj u najvišem stupnju sačuvano ono što Krist Crkvi zapovijeda, ali je hrabro priznala da se i zajednice odvojene od Petrove Stolice s pravom nazivaju Crkvama.³⁴ Od tada nastaju ekumenske ekleziologije³⁵ uz ponizno priznanje da nijedna od kršćanskih Crkava nije tako savršena da se ne bi imala za što kajati i reformirati iznutra. Trideset godina nakon Sabora iskrsla su nova pitanja koja razdvajaju kršćane, kao valjanost

³¹ Usp. I. MIKLENIĆ: »Razgovor s predsjednikom Vijeća za ekumenizam i dijalog HBK Mons. dr. Antunom Škorčevićem – Razdor među kršćanima proturjeći Kristovoj volji«, *GK 2000.*, br. 4 (od 23. 1.), 7.

³² Usp. Gerald and Sara WENGER SHENK: »Ten Years later – Report and Reflections on Revisiting ex-Yugoslavia, June 1999«, *Religion in Eastern Europe XIX (1999)*, Number 6, December 1999, 33-42. Autori su menonitski kršćani. Gerald Shenk proživio je desetak godina u bivšoj Jugoslaviji te od toga dvije godine studirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Usp. njegove članke: »Bosnia«, *Steps towards Reconciliation. Ecumenical Conference on Christian and Human Enmity (Kecskemet, August 21-27, 1995)*, published by The Ecumenical Council of Churches in Hungary, Budapest 1996, 121-127. »Bosnia: Case Study in Religious and Ethnic Conflict«, Paul Mojzes (ed): *Religion and the War in Bosnia*, Scholars Press, Atlanta, Georgia 1998, 99-107. Za razliku od bezbrojnih drugih političara, sociologa i teologa iz SAD, ovaj je kršćanski mislilac s ljubavlju ušao u kulturne, etničke i religijske posebnosti RH i BiH te o njima vjernički razmišlja.

³³ H. KÜNG: »Isus i svjetske religije«, 142.

³⁴ Usp. M. ZOVKIĆ: *Crkva kako narod Božji. Katolička ekleziologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1976., 55-57; 195-204.

³⁵ Usp. jednu od njih, Giovanni CERETI: *Per un' Ecclesiologia ecumenica*, Edizioni Dehoniane, Bologna 1999. R. GIBELLINI: *Teologija dvadesetog stoljeća*, 593-598 donosi pregled osnovne literature o ekumenizmu na talijanskom.

ređenja žena kod onih koji vjeruju u potrebu svetog reda te kontrola rađanja, homoseksualstvo i druga moralna pitanja. Ekumenizam druge polovice dvadesetog stoljeća nije donio spektakularnih rezultata u smislu ponovnog *vidljivog* sjedinjenja pravoslavnog, katoličkog, reformatorskog i anglikanskog kršćanstva. Jest, međutim, probudio svijest kršćanskog zajedništva i probudio spremnost za rješavanje humanih pitanja u svijetu koji sve više postaje globalno selo. Mi katolici vjernički priznajemo da su odijeljene Crkve *kao institucije* svojim vjernicima sredstva odgoja u vjeri i posredovanja milosti Božje.

Mogućnost i potrebu međureligijskog dijaloga Drugi vatikanski sabor temelji na učenju o slobodi religije za pojedinca i zajednicu kojoj pripada.³⁶ Ivan Pavao II. doprinio je da naša Crkva i nekršćanskim religijama priznae dostojanstvo da *kao institucije* odgajaju za transcendentne vrijednosti i moralno dobro. U enciklici *Redemptoris missio* iz god. 1990. govori o Duhu Svetom kao protagonistu misijskog djelovanja (III. poglavlje, br. 21-30) te u tom kontekstu uči da »djelatnost i nazočnost Duha ne utječu samo na pojedince nego i na društvo i povijest, na narode, kulture, religije« (br. 28).³⁷ U odsjeku »Dijalog s braćom ino-vjercima« (br. 55-57) kaže da dijalog kao sredstvo upoznavanja i međusobnog obogaćivanja nije u suprotnosti s izvršavanjem Kristova misijskog naloga, jer Bog u Kristu zove k sebi sve narode s njihovim kulturnim i duhovnim bogatstvima »od kojih su religije poglaviti i bivstveni izraz, doduše uz praznine, nedostatke i zablude... Dijalog se mora voditi u uvjerenju da je *Crkva redoviti put spasenja* i da samo ona posjeduje puninu spasonosnih sredstava. Dijalog ne nastaje iz taktičnih razloga ili radi probitka, nego je djelatnost koja ima vlastite razloge, potrebe, dostojanstvo: proizlazi iz duboka poštovanja prema svemu što je u čovjeku učinio Duh koji puše gdje hoće« (br. 55-56). Papa vjeruje da je dijalog *put prema Kraljevstvu te da će donijeti plodove*, ali na način koji odredi Bog. Na svojim apostolskim putovanjima Papa se susreće ne samo s kršćanima nekatolicima nego i s predstavnicima nekršćanskih religija. Jedna od njegovih vrlina jest da je vrhovni učitelj katoličke vjere koji prakticira međuvjerski dijalog.³⁸ U enciklici

³⁶ Usp. M. ZOVKIĆ: *Međureligijski dijalog...*, 15-27; 35-49.

³⁷ IVAN PAVAO II: *Redemptoris missio. Enciklika o trajnoj vrijednosti misijske naredbe* (Dokument 96), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991., 42.

³⁸ Usp. Francesco GIOIA (izd): *Interreligious Dialogue. The Official Teaching of the Catholic Church (1963-1995)*, Pauline Books and Media, Boston 1997. Byron L. Sherwin and Harold Kasimov (izd): *John Paul II and Interreligious Dialogue*, Orbis Books, Maryknoll, New York 1999. Knjiga u prvom dijelu donosi Papine riječi o međureligijskom dijalogu općenito (27-51), zatim o budizmu (52-57), islamu (58-69) i židovstvu (70-82). U drugom dijelu donosi odgovore istaknutih zastupnika tih religija i teološku analizu stručnjaka. George WEIGEL: *Witness to Hope. The Biography of John Paul II*, Harper Collins Publishers, New York 1999., 481-502 prikazuje ekumenizam i međureligijski dijalog kao ključne crte ovog pape. Papinsko

Veritatis splendor iz god. 1993. Papa uči da kršćani »u svjedočanstvu o apsolutnosti moralnog dobra nisu sami: oni nalaze potvrdu u moralnom osjećaju naroda i u velikim religioznim i mudrosnim tradicijama Zapada i Istoka, ne bez unutrašnjeg i zagonetnog djelovanja Duha Božjega« (br. 94).³⁹

Ove i slične Papine tekstove Međunarodna teološka komisija u dokumentu *Kršćanstvo i religije* iz god. 1997. protumačila je kao institucionalnu ulogu religija o odgajanju ljudi za duhovne vrijednosti i moralno dobro: »Zbog izričitog priznavanja prisutnosti Kristova Duha u religijama, ne može se isključiti mogućnost da religije kao takve, unatoč svojoj dvoznačnosti, imaju određenu spasenjsku funkciju i da pomažu ljudima postići konačni cilj. U religijama se izričito naglašava odnos čovjeka s Apsolutnim, tj. njegova transcendentalna dimenzija. Teško bi bilo zamisliti spasenjsku vrijednost djelovanja Duha Svetoga u srcima ljudi ako se uzmu pojedinačno, a da je nema u djelovanju istoga Duha u religijama i kulturama. Izgleda da današnje učiteljstvo ne odobrava tako drastičnu razliku« (br. 84).⁴⁰

U uvođenju Crkve i svijeta u treći milenij Papa naglašava ekumenizam i religijski dijalog. U apostolskom pismu *Nadolaskom trećeg tisućljeća* svoje susrete na pastirskim pohodima s predstavnicima drugih kršćana nazvao je »razvijanjem ekumenskih odnosa s kršćanima drugih vjeroispovijesti« (br. 24).⁴¹ Potičući sve katolike na kajanje za slabosti naše braće i sestara u vjeri kroz povijest, smiono ističe da je »priznati jučerašnje grijehе i propuste čin iskrenosti i hrabrosti« (br. 33). Posebno je pozvao na obraćenja i pokoru za štetu nanesenu jedinstvu Crkve, jer nas »približavanje kraja drugog tisućljeća sve potiče na ispit savjesti i primjerenе ekumenske inicijative« (br. 34). Jubilej treba biti prigoda za produbljenje međureligijskog dijaloga (52), posebno sa židovima i muslimanima: »Dao Bog da se u znak tih nakana mogu ostvariti zajednički susreti u znakovitim mjestima za velike monoteističke religije« (53). Poznato je da je Papa želio hodočastiti u Abrahamovo rodno mjesto Ur, koji se sada nalazi u Iraku, ali se Sv. Stolica i vlada Iraka nisu mogle složiti oko programa. U ožujku ove 2000. godine hodočasti

vijeće za međureligijski dijalog je vjerni pratilac Ivana Pavla II. na tom području crkvenog djelovanja. Usp. knjigu Pontifical Concil for Interreligious Dialogue: *Journeying Together. The Catholic Church in dialogue with the Religious Traditions of the world*, Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano 1999.

³⁹ IVAN PAVAO II.: *Veritatis splendor – Sjaj istine. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (Dokumenti 107), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1998., 132-133.

⁴⁰ Međunarodno teološko povjerenstvo: *Religije i kršćanstvo* (Dokumenti 112), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., 53-54.

⁴¹ IVAN PAVAO II.: *Tertio millennio adveniente – Nadolaskom trećeg tisućljeća. Apostolsko pismo o pripremi jubileja godine 2000.* (Dokumenti 101), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1994., 31.

Papa u Svetu Zemlju. U buli *Otajstvo utjelovljenja* traži da Jubilej ima i ekumensku dimenziju: »Neka ekumensko obilježje jubileja bude konkretni znak puta kojim idu vjernici različitih crkava i crkvenih zajednica, pogotovu ovih posljednjih godina« (br. 4).⁴² U tom dokumentu obraća se i vjernicima nekršćanskih religija: »Prigodom ovog velikog slavlja srdačno pozivam i sljedbenike drugih religija, kao i sve koji su udaljeni od vjere u Boga, da s nama podijele našu radost. Kao braća jedne ljudske obitelji prijedimo zajedno prag novog tisućljeća koje će od svih zahtijevati zalaganje i odgovornost« (br. 6).

U molitvi svih triju pripravnih godina, koju je Ivan Pavao II. predložio cijeloj Crkvi na pojedinačno i zajedničko moljenje, imali smo i prošnju za produbljenje veza među kršćanima različitih Crkva te za međureligijski dijalog kao način upoznavanja i zbližavanja radi suradnje na opće dobro. Ovaj dio molitve u samoj jubilejskoj godini glasi:

Udijeli, Oče, da učenici tvoga Sina,
pročišćena sjećanja, priznavši vlastite krivice,
budu jedno, da svijet uzvjeruje.
Neka se proširi razgovor među sljedbenicima velikih religija
te da svi ljudi otkriju radost u tomu što su Tvoja djeca.
Neka se s molitvenim glasom Marije, Majke naroda,
stope molitveni glasi apostola i kršćanskih mučenika,
pravednika svih naroda i svih vremena,
kako bi Sveta godina za pojedince i za Crkvu
bila razlogom obnovljene nade i radosti u Duhu.⁴³

Naš ekumenizam i religijski dijalog dio je europskog pokreta zbližavanja među kršćanima i sljedbenicima drugih religija, kao što su Bošnjaci, Hrvati i Srbi članovi europske zajednice naroda. S tog aspekta posvećujemo na kraju pažnju inicijativi Konferencije europskih Crkava (KEK) i Vijeća biskupskih konferencija Europe (CCEE) u vezi s Ekumenskom poveljom za Europu trećeg tisućljeća. Inicijativa je nikla na temelju europskih ekumenskih susreta u Bruxellesu 1989. te u Grazu 1997. Nacrt ovog dokumenta priredili su stručnjaci ovih institucija na susretu u Grazu, u travnju 1999. Dali su ga doraditi predsjednik KEK-a rumunjski metropolit Jérémie Caligiorgis te predsjednik CCEE kardinal Miloslav Vlk. Pojedine Biskupske konferencije i Crkve trebaju ga raspraviti te

⁴² IVAN PAVAO II.: *Otajstvo utjelovljenja – Incarnationis mysterium. Bula najave velikog jubileja 2000. godine* (Dokumenti 116), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., 10.

⁴³ Središnji odbor Velikog jubileja 2000. godine: *Blagoslovljen budi Bog u vijeke. Liturgijska slavlja i molitve za Svetu godinu 2000.*, Glas Koncila, Zagreb 1999., 12.

do 1. rujna 2000. poslati svoje primjedbe. Zajednički odbor će ugrađivati pri-spjele dopune te o Uskrsu 2001. donijeti konačni tekst.⁴⁴

Crkve koje sudjeluju u pripravi Ekumenske povelje kažu da u Europi trećeg tisućljeća žele razlikovati između prozelitizma te kršćanskog svjedočenja kao i između fundamentalizma i prave vjernosti te u ekumenskom Duhu oblikovati odnose između većinskih i manjinskih Crkava. Nacrt polazi od načela da nema alternative pomirenju i ekumeni koje prihvaćaju razdijeljeni kršćani Europe te od uvjerenja da »razlike u vjeri, nauku i u ćudorednom ponašanju utemeljuju podjele među Crkvama«. Crkve se vežu na međusobnu suradnju te na promicanje nauka o ekumenizmu u kršćanskom odgoju i u teološkoj izobrazbi. Podupiru ekumensku duhovnost kod vlastitih pripadnika koja osposobljava za upoznavanje drugih i ustrajnost u vlastitom identitetu. Pred fenomenom uznapredovale se-kularizacije u Europi, Crkve odgovaraju potrebom zajedničkog kršćanskog svjedočenja, nove evangelizacije te uspostavljanja povjerenja i dogovaranja »među Crkvama, kako bi se izbjegla štetna konkurencija i opasnost novih raskola«. U skladu s drugim dokumentima u kojima je istaknuto kako kršćani snagom zajedničke vjere mogu jačati »dušu Europe«, Crkve se vežu da će zastupati i pomagati temeljne vrijednosti kao što su pravednost, sloboda, tolerancija, udioništvo i solidarnost »da bi one za suživot ljudi na ovom Kontinentu postale plodne«. Crkve se obvezuju promicati jedinstvo Europe »u svoj kulturnoj, etničkoj i religioznoj različenosti«, a različite regionalne, nacionalne, kulturne i religiozne tradicije smatraju bogatstvom Europe. Također se obvezuju da će priznavati i štiti-ti slobodu savjesti i religije te »uspostavljati, njegovati i podupirati susretanje, razgovor i razmjenu s drugim religijama i svjetonazorima«. Njegovatelji ekumenske duhovnosti i oni koji djeluju u ekumenskim strukturama u Europi sve više uvi-da-ju potrebu dijaloga i suradnje sa sljedbenicima nekršćanskih religija.⁴⁵

Kako su predsjednici Biskupskih konferencija RH te BiH snagom svoje službe članovi CCEE, mi katolički kršćani ovih dviju zemalja želimo svoj ekumenizam i religijski dijalog uklapati u europske religiozne trendove. U dokumentu *Dijalog i navještaj*, koji su objavili god. 1991. Papinsko vijeće za među-religijski dijalog i Kongregacija za evangelizaciju⁴⁶ predstavljeni su slijedeći oblici dijaloga:

⁴⁴ Prof. dr. Jure Zečević objavio je u *Živom Vrelu* 1999, br. 13, 35-36 povijest i svrhu nacrtu, a br. 1, 2000., 35-36 cjelovit nacrt Povelje. Zahvaljujem mu što mi je ustupio svoj prijevod cjelovitog njemačkog izvornika na uvid i prije objavljivanja.

⁴⁵ Usp. Autori Vari: *Le Chiese cristiane e le altre religioni: quale dialogo? Atti della XXXIV sessione di Formazione ecumenica, La Mendola, 26 luglio - 2 agosto 1997*, Ancora editrice, Milano 1998.

⁴⁶ Francis Arinze-Josef TOMKO: *Dijalog i navještaj. Razmišljanja i upute o međuvjerskom dijalogu i o navještanju evanđelja Isusa Krista*, preveo Don Tomo Vukšić, Misijska Centrala, Sarajevo 1992.

- a) »*Dijalog života* u kojemu se osobe upinju da žive u duhu otvorenosti i dobrosusjedstva dijeleći njihove radosti i teškoće, probleme i brige.
- b) *Dijalog djela* u kojemu kršćani i drugi surađuju u vidu općeg razvoja i oslobođenja puka.
- c) *Dijalog teoloških razmjena* u kojemu stručnjaci nastoje produbiti razumljenost svojih vlastitih vjerskih baština i cijeniti duhovne vrednote jedni drugih.
- d) *Dijalog vjerskog iskustva* u kojemu si osobe, ukorijenjene u vlastitim vjerskim predajama, priopćavaju svoja duhovna bogatstva, na primjer u onomu što se odnosi na molitvu i kontemplaciju, na vjeru u putove traženja Boga i Apolutnoga« (br. 42).

Isti dokument katoličkog učiteljstva donosi popis unutarnjih i vanjskih zapreka za dijalog (br. 51-54). Jedna od zapreka je i »nesnošljivost, često otežana kad se udruži s političkim, gospodarskim, rasnim i narodnim čimbenicima, kao i nedostatak uzajamnosti u dijalogu što može dovesti do razočaranja« (52). Prije nego upremo u »druge« koji se eventualno slabo odazivaju na našu ispruženu ruku ekumenizma i religijskog dijaloga, trebamo u svom katoličkom i hrvatskom mentalitetu odstranjivati ovakve zapreke za dijalog. Prema ovom dokumentu neuspjesi ili slab odaziv partnera ne bi smjeli biti povod za gašenje inicijativa s katoličke strane: »Valja podsjetiti da zauzetost Crkve u dijalogu ne ovisi o uspjehu u postizavanju razumijevanja i o uzajamnom obogaćivanju; nastaje prije svega iz Božjeg poticaja koji ulazi u dijalog s čovječanstvom i iz primjera Isusa Krista čiji su život, smrt i uskrsnuće dali dijalogu njegov zadnji izraz« (br. 53). Dvomilenijski jubilej kršćanstva stoga je novi poticaj na dijalog. Kao što indiferentizam nije razlog da prestanemo evangelizirati svijet u koji nas Bog šalje tako neodaziv na ekumenizam i religijski dijalog nije razlog da vlastite vjernike prestanemo odgajati za dijalošku vjeru i duhovnost.

Zaključak

U uvodu smo istaknuli Papino šire poimanje ekumenizma i religijskog dijaloga. To je vjerničko nastojanje oko izgradnje mira u svijetu i usađivanje duhovnih vrijednosti bez kojih nema pravednog društva ni sigurne budućnosti za pojedinca, narode i države – prema vjeri kršćana svih konfesija, židova i muslimana. Dijalog je sposobnost ustrajanja u svome i otvaranja za one koji iz vjerskih, nacionalnih i kulturalnih razloga ostaju drugačiji. On vodi u pothvate kojima pravimo »prostor za drugačije«.⁴⁷

⁴⁷ Usp. M. VOLF: *Isključenje i zagrljaj*, 129-135.

U RH te BiH dijalog se odvija preko postojećih struktura koje zasada donose skromne plodove, ali bi bez njih bilo daleko gore. Uz dijalog koji užljebljuju katoličke, pravoslavne, protestantske, muslimanske i nevladine strukture postoji i dijalog života, jer vjernici i građani različitih identiteta žive u istoj državi, traže posao, školuju djecu te u vrijeme starosti uz teške muke sastavljaju kraj s krajem. Bitno je da poglavari, teolozi i vjernici većinskih zajednica kod vlastitih vjernika stvaraju duhovni prostor za druge. Stvarni domet dijaloga vidi se na stavovima pripadnika većinskih zajednica prema pripadnicima manjinskih zajednica u vlastitoj sredini. Židovi, muslimani, pravoslavci i reformirani kršćani Hrvatske misle da bi većinska zajednica mogla i trebala za njih više činiti. Tako isto mislimo mi katolici u bošnjačkom dijelu BiH u odnosu na muslimane, a katolici i muslimani tako misle u sprskom dijelu BiH. Svi znamo da istinska ravnopravnost znatno ovisi od ustava, zakona i nosilaca javne vlasti na razini mjesta, pokrajine i države, ali vjernici joj mogu znatno pridonositi dijalogom života.

Summary

POSSIBILITIES OF ECUMENISM AND INTER-RELIGIOUS DIALOGUE IN CROATIA AND BOSNIA-HERZEGOVINA

In his Message for the New Year of 2000, on the International Day of Peace, John Paul II said that »for the Catholic faithful, the commitment to build peace and justice is not secondary but essential. It is to be undertaken in openness towards their brothers and sisters of other Churches and Ecclesiastical Communities, towards the followers of other religions, and towards all men and women of good will, with whom they share the same concern for peace and brotherhood« (n. 19). It is in this broader sense of dialogue that this author speaks of mutual relations between Catholics, Orthodox, Reformed Christians, Muslims and Jews in Croatia and Bosnia-Herzegovina on the threshold of the third millennium.

a) Existing structures of dialogue range from Schools of Theology which in their curricula include ecumenism and world religions through periodicals, official Councils established by religious leaders up to NGO groups involved in inter-religious reconciliation and peace-building programs.

b) Historic merits of the majority Churches or religions sometimes conflict with legitimate expectations of minority religious communities in Croatia and Bosnia-Herzegovina. Orthodox and Reformed Christians, Muslims and Jews discretely but firmly express their opinions that the Catholic Church of Croatia should practice more openness towards them and create in the minds and hearts of Catholics more room for the needs and problems of minority religion's citizens. Similar difficulties are experienced by Mu-

slims and Catholics in Republika Srpska, Catholics and Orthodox in Central Bosnia, Orthodox and Muslims in West Herzegovina.

*c) At the threshold of the third millennium the dialogue is possible and necessary in view of implanting spiritual values in a secular Europe. Churches separated from the Holy See, Judaism and Islam, according to recent documents of the Catholic Magisterium do cherish as institutions in their own followers an openness for the Absolute and educate them in spiritual values. Beside official and theological dialogue, there is also a dialogue of life, as proposed by the document *Dialogo e Annuncio* of 1991. Believing communities and individuals in Croatia and Bosnia-Herzegovina would like to make their respective countries members of the European family of nations in which secular structures remain but believing citizens are allowed and welcomed in adding a spiritual touch to the soul of Europe. The *Magna Charta Ecumenica* which is being prepared by KEK and CCEE includes such aspects of ecumenism and inter-religious dialogue.*

Key-words: ecumenism, inter-religious dialogue, Church, Bosnia-Herzegovina, Croatia.